

برآورد فرصت شغلی در ایران

زهرا رضائی قهرودی (مجری)

معصومه محمدی

مشاور طرح: دکتر فرهاد مهران

پژشکده‌ی آمار

گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آمار

بهار ۱۳۹۵

پیش‌گفتار

امروزه توسعه و اصلاح آمار و اطلاعات مربوط به عرضه و تقاضای نیروی کار یکی از مهمترین نیازهای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران در حوزه بازار کار است. از آنجا که کارفرمایان به‌عنوان متقاضیان نیروی کار و جویندگان کار به‌عنوان عرضه‌کنندگان نیروی کار دو عامل مهم و تعیین‌کننده در بازار کار محسوب می‌شوند، و همچنین به دلیل ناهمگن بودن ارتباط بین کارکنان و مشاغل و عدم تطابق افراد بیکار و فرصت‌های شغلی و ارائه‌ی آمار و ارقام متفاوت از افراد و سازمان‌های مختلف، بررسی وضعیت بازار کار ایران و برآورد فرصت‌های شغلی به منظور تعیین سازوکار ارتباط بین کارفرمایان و جویندگان کار در جذب نیرو و اشتغال افراد و تعیین سیاست‌ها و اقدامات کلان بر این سازوکار، بسیار ضروری است.

پژوهشکده‌ی آمار با توجه به رسالت خود در زمینه‌ی اجرای طرح‌های پژوهشی با هدف افزایش کیفیت آمارها و در نظر گرفتن نیاز سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به آمارهای دقیق و بهنگام و تحلیل آن‌ها، طرح پژوهشی «برآورد فرصت شغلی در ایران» را در دستور کار خود قرار داد، که اجرای آن از مرداد ۱۳۹۳ آغاز شد و گزارش نهایی آن اکنون در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفته است.

به منظور مطالعه‌ی پویایی بازار کار و برآورد فرصت شغلی، در این طرح پژوهشی پس از انجام مطالعات تطبیقی و بررسی تجربیات کشورهای مختلف و مرور روش‌های برآورد فرصت شغلی، به برآورد فرصت شغلی در ایران پرداخته شده است. روش‌های مختلفی از جمله استفاده از اطلاعات شاغلین تحت پوشش بیمه‌ها و تجزیه و تحلیل فایل داده‌های بیمه‌های تأمین اجتماعی و سایر بیمه‌ها، استفاده از پایگاه‌های داده‌های طولی واحدهای کسب و کار و تجزیه و تحلیل آن‌ها، اضافه کردن چند پرسش در پرسشنامه‌های کارگاهی به منظور برآورد فرصت شغلی و در نهایت استفاده از آمارهای جریان نیروی کار از جمله روش‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی مناسب برای برآورد فرصت شغلی است.

محاسبه‌ی فرصت شغلی از دیدگاه کارگاه یا از نظر تقاضای نیروی کار از طریق آمارهای کارگاهی و از دیدگاه فرد یا از نظر عرضه نیروی کار از طریق آمارهای جریان نیروی کار امکان‌پذیر است. با توجه به عدم دسترسی به فایل شاغلین تحت پوشش بیمه‌ها، در این طرح پژوهشی با استفاده از اطلاعات اشتغال بخش صنعت برای کارگاه‌های بالای ۱۰ کارکن و بیشتر، به برآورد فرصت شغلی از نظر تقاضای نیروی کار برای گروه هدف و

همچنین براساس آمارهای جریان نیروی کار به برآورد فرصت شغلی طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳ از نظر عرضه نیروی کار پرداخته شده است.

این پژوهش در گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آماری پژوهشکده‌ی آمار با همکاری خانم دکتر زهرا رضایی قهرودی، به‌عنوان مجری طرح و خانم معصومه محمدی به‌عنوان همکار اصلی طرح پژوهشی به انجام رسیده است که بدین‌وسیله از ایشان، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌شود. در اجرای این طرح از نقطه نظرات ارزشمند جناب آقای دکتر فرهاد مهران به‌عنوان مشاور طرح و نیز سرکار خانم زهره فلاح محسن‌خانی بهره گرفته شده است که صمیمانه از ایشان، تشکر و قدردانی می‌شود.

گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آمار

پژوهشکده‌ی آمار

فهرست مطالب

۱	فصل ۱- مقدمه
۳	۱-۱- تعاریف و مفاهیم.....
۵	فصل ۲- مطالعات تطبیقی
۶	۱-۲- استرالیا.....
۸	۲-۲- کانادا.....
۱۰	۳-۲- امریکا.....
۱۵	۴-۲- انگلیس.....
۱۷	۵-۲- سوئیس.....
۱۹	فصل ۳- روش‌های محاسبه‌ی فرصت شغلی
۱۹	۱-۳- مقدمه.....
۲۳	۲-۳- محاسبه‌ی فرصت شغلی از طریق جریان شغل.....
۲۶	۳-۳- محاسبه‌ی فرصت شغلی از طریق جریان کار.....
۲۹	فصل ۴- برآورد فرصت شغلی در ایران
۲۹	۱-۴- برآورد فرصت شغلی از طریق آمارهای مراکز کارمایی وزارت تعاون.....
۳۱	۲-۴- برآورد فرصت شغلی از طریق جریان کار.....
۳۱	۱-۲-۴- معرفی آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران.....
۳۲	۲-۲-۴- معرفی روش محاسبه‌ی برآورد فرصت شغلی از طریق جریان کار.....
۴۰	۳-۴- برآورد فرصت شغلی از طریق اطلاعات اشتغال بخش صنعت.....
۴۳	نتیجه‌گیری
۴۵	مرجع‌ها
۴۷	واژه‌نامه

فهرست جدول‌ها

- جدول ۳-۱- ماتریس انتقال نیروی کار ۲۶
- جدول ۴-۱- آمار جویندگان کار، فرصت‌های شغلی، به‌کارگمارده شدگان و معرفی‌شدگان مراکز خدمات اشتغال ۳۰
- جدول ۴-۲- ویژگی‌های نمونه‌گیری چرخشی آمارگیری نیروی کار ایران ۳۱
- جدول ۴-۳- ماتریس انتقال نیروی کار ۳۳
- جدول ۴-۴- ماتریس انتقال فصلی اصلاح شده فصل چهارم ۱۳۸۴ و فصل اول ۱۳۸۵ ۳۴
- جدول ۴-۵- ماتریس احتمالات سطری جریان فصل چهارم ۱۳۸۴ و فصل اول ۱۳۸۵ ۳۴
- جدول ۴-۶- ماتریس احتمالات سطری جریان ۴ فصل سال ۱۳۸۵ ۳۵
- جدول ۴-۷- جریان سالانه‌ی نیروی کار در فصل زمستان، سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۳ ۳۶
- جدول ۴-۸- جریان نیروی کار، سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳ برای کل جمعیت ۳۹
- جدول ۴-۹- تعداد فرصت‌های شغلی ایجادشده و از بین رفته و نرخ‌های جریان نیروی کار، سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳ برای کل جمعیت (هزار نفر-درصد) ۴۰
- جدول ۴-۱۰- جریان‌های شغل در بخش صنعت برای کارگاه‌های بالای ۱۰ کارکن و بیشتر، سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ ۴۱

فهرست شکل‌ها

- نمودار ۳-۱: تغییرات اشتغال به تفکیک نوع کارگاه‌ها ۲۵
- نمودار ۴-۱: تعداد شاغلین با طول مدت اشتغال کمتر از ۳ ماه و بیکاران با طول مدت بیکاری کمتر از ۳ ماه: ۱۳۸۴-۱۳۹۳ (هزار نفر) ۳۲
- نمودار ۴-۲: تعداد شاغلین، بیکاران و غیرفعالان (هزار نفر): ۱۳۸۵-۱۳۹۳ ۳۷
- نمودار ۴-۳: تعداد فرصت‌های شغلی سالانه‌ی ایجادشده و تعداد فرصت‌های شغلی از دست‌رفته (هزار نفر): ۱۳۸۵-۱۳۹۳ ۳۸
- نمودار ۴-۴: خروج از اشتغال (E-U و E-N) و ورود به اشتغال (U-E و N-E) (هزار نفر): ۱۳۸۵-۱۳۹۳ ۳۸

مقدمه

امروزه توسعه و بهبود آمار و اطلاعات بازار کار یکی از مهم‌ترین نیازهای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران در حوزه بازار کار است. از آن‌جا که آمارهای مربوط به ساختار نیروی کار، مبنایی برای ارزیابی و تحلیل سیاست‌های اقتصادی کشور محسوب می‌شود، می‌تواند توسط برنامه‌ریزان، سیاست‌مداران و اقتصاددانان برای ارزیابی بازار کار مورد استفاده قرار گیرد.

چگونگی وضعیت اقتصاد سالم، در نحوه عرضه و تقاضای بازار کار خود را نشان می‌دهد و اگر این دو، حرکت‌های متناسبی داشته باشند، آنگاه اقتصاد سالمی خواهیم داشت. تقاضای نیروی کار یا فرصت شغلی یکی از چالش‌های عصر حاضر اقتصاد کشورها می‌باشد که در کشور ما نیز در سال‌های اخیر به دغدغه‌ی دولتمردان و اقتصاددانان مبدل گشته است. تعداد فرصت‌های شغلی منعکس‌کننده تقاضای برآورد نشده برای کار است. تعداد زیاد فرصت‌های شغلی نشان می‌دهد که اقتصاد در حال رشد است و کارفرمایان باید آماده برای گسترش فعالیت‌های خود و استخدام نیروی بیشتر باشند. در مقابل تعداد کم فرصت‌های شغلی نشانه‌ای از رکود اقتصادی با کارفرمایان بدبین به آینده است.

ناهمگن بودن کارکنان و مشاغل و عدم تطابق افراد بیکار و فرصت‌های شغلی و ارائه‌ی آمار و ارقام متفاوت از افراد و سازمان‌های مختلف، ضرورت برآورد فرصت شغلی در ایران را مشخص می‌کند. امروزه فرصت‌های شغلی زیادی وجود دارد که تکمیل نشده است و بسیاری از بنگاه‌های اقتصادی با مشکل جذب نیروی انسانی مواجه هستند که این موضوع دلایل مختلفی دارد. عموم مشاغل سخت و زیان‌آور از جمله حفر قنوات و چاه، فاضلاب، تونل‌های زیرزمینی، کار در مخازن سربسته، تخلیه و حمل مواد مذاب از کوره‌های فعال و کار مستمر در مجاورت کوره‌های ذوب جذابیتی برای نیروی کار ندارد. برخی شغل‌های خدماتی مانند حمل و دفع زباله شهری، کار مستقیم و مستمر در کارگاه‌های دباغی و برخی شغل‌ها که برای بدن آسیب‌هایی را به همراه دارد مانند کار مستمر در فضای باز و ارتفاع بیش از ۵ متر روی دکل، اتاقک‌های متحرک، داربست و اسکلت‌ها، کار مستمر روی خطوط و پست‌های انتقال برق با فشار بالا، مشاغل شن‌پاشی، پخت آسفالت دستی و ... از

مشاغل سخت است. به دلیل ناهمگن بودن تعداد کارکنان و مشاغل، با وجود فرصت شغلی در برخی مشاغل تعداد و نرخ بیکاری بالایی را در کشور شاهد هستیم.

در ادبیات بین‌الملل فرصت شغلی مترادف با نام‌های Job creation و Job vacancy است. محاسبه‌ی فرصت شغلی از دو دیدگاه عرضه و تقاضای نیروی کار امکان‌پذیر است. فرصت شغلی از نظر تقاضای نیروی کار، از طریق آمارهای کارگاهی قابل محاسبه است و از دیدگاه فرد یا از نظر عرضه نیروی کار، از طریق آمارهای جریان نیروی کار قابل محاسبه است.

روش‌های مختلفی از جمله استفاده از اطلاعات شاغلین تحت پوشش بیمه‌ها و تجزیه و تحلیل فایل داده‌های بیمه‌های تأمین اجتماعی و سایر بیمه‌ها، استفاده از پایگاه‌های داده‌های طولی واحدهای کسب و کار و تجزیه و تحلیل آن، اضافه کردن چند پرسش در پرسشنامه‌های کارگاهی به منظور برآورد فرصت شغلی و در نهایت استفاده از آمارهای جریان نیروی کار از جمله روش‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی برای برآورد فرصت شغلی است که هر کدام نیز به نوبه خود دارای مزایا و معایبی می‌باشند که در زیر به‌طور مختصر به برخی از این روش‌ها و معایب و مزایای آن خواهیم پرداخت.

یکی از سیاست‌های بازار کار که بر عرضه و تقاضای این بازار تأثیرگذار است، گسترش و به‌کارگیری از سیستم‌های مرتبط با بازار کار است. اگرچه مراکز کارایی از طریق کسب فرصت‌های خالی اشتغال برای افراد بیکار از یک سو و نیز معرفی نیروی کار موردنیاز کارفرمایان از سوی دیگر به‌عنوان حلقه‌ای واسط بین عرضه و تقاضای نیروی کار عمل می‌کنند، ولی امروزه با گسترش فناوری اطلاعات و ضریب نفوذ اینترنت، برقراری این ارتباط از طریق سیستم‌های اطلاعات بازار کار نیز مهیا شده است. از سال ۱۳۸۹ وزارت تعاون سابق با هدف کاهش نرخ بیکاری و امکان اشتغال برای تمام گروه‌ها، اقدام به طراحی سامانه متقاضیان تعاون نموده است. گزارش سیمای بازار کار وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی با اطلاعات اخذ شده از سامانه‌های «ساماندهی کارجویان تعاون»، «آموزش فنی و حرفه‌ای» و «اطلاعات مقرری بگیران بیمه بیکاری» به ارائه‌ی نگرش کلی از جنبه‌های مختلف مؤثر بر بازار کار پرداخته است و به ارائه‌ی آمارهای فرصت‌های شغلی می‌پردازد. از طرفی در وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، با طراحی پرسشنامه‌هایی تحت عنوان «فرم فرصت‌های شغلی اعلام شده توسط بنگاه اقتصادی» و «فرم ثبت‌نام متقاضی کار» هر ساله از طریق گزارش سیمای کار برآوردی از تعداد جویندگان کار و فرصت‌های شغلی از دیدگاه تقاضای کار و همچنین تعداد افراد به‌کارگمارده شده براساس انطباق دو پرسشنامه‌ی مذکور و ایجاد شغل برای جویندگان کار اعلام می‌گردد. ولی نحوه‌ی محاسبه‌ی دقیق فرصت شغلی و ادبیات بین‌المللی محاسبه‌ی دقیق فرصت شغلی از این طریق امکان‌پذیر نیست. به دلیل عدم ثبت همه‌ی فرصت‌های شغلی توسط بنگاه‌های اقتصادی، عدم پیگیری کامل و دقیق جویندگان کاری که در کارگاه‌های دیگر استخدام شده‌اند و وضعیت استخدام خود را اعلام نکرده‌اند و موارد دیگر، امکان اتکاء به این اطلاعات به تنهایی امکان‌پذیر نیست.

۱-۱- تعاریف و مفاهیم

فرصت‌های شغلی (JV)^۱: عبارت است از فرصت‌های شغلی خالی یا به زودی خالی که کارفرما فعالانه برای آن‌ها در جستجوی نیروی کار می‌گردد؛ لازم به ذکر است که فرصت شغلی (JV)، شغل‌ها و فرصت‌های شغلی بالقوه است و هنوز ایجاد نشده است.

فرصت‌های شغلی ایجاد شده (JC)^۲: تعداد شغل‌های ایجاد شده در یک دوره‌ی زمانی مشخص است که از طریق توسعه‌ی کارگاه‌های موجود یا بازشدن کارگاه‌های جدید اندازه‌گیری می‌شود. لازم به ذکر است که فرصت‌های شغلی ایجاد شده بالفعل است و شغل‌ها ایجاد شده است.

تقاضای کار: جمع تعداد شغل‌های اشغال‌شده و تعداد فرصت‌های شغلی است.

عرضه کار: جمع افراد شاغل و افراد بیکار است.

میزان فرصت شغلی^۳: تعداد فرصت شغلی یا پست‌های خالی آخرین روز ماه کسب و کار، که به‌عنوان درصدی از تقاضای کار (شغل‌های اشغال شده و پست‌های خالی) بیان می‌شود.

میزان بیکاری به فرصت‌های شغلی^۴: این میزان از تقسیم تعداد کل افراد بیکار بدون توجه به تجربه کار قبلی، به تعداد فرصت‌های شغلی به دست می‌آید. این میزان نشان می‌دهد چه تعداد از افراد بیکار برای هر فرصت شغلی در دسترس هستند و آن اندازه‌ای از کسادبازاری بازار کار است.

میزان بیکاران قبلاً شاغل (در ۱۲ ماه گذشته) در تمام بخش‌ها به فرصت‌های شغلی: این میزان از تقسیم تعداد افراد بیکار که در ۱۲ ماه گذشته کار کرده‌اند (بیکار قبلاً شاغل) به تعداد فرصت‌های شغلی به دست می‌آید. این میزان به تفکیک هر بخش نیز می‌تواند محاسبه شود. این میزان نشان می‌دهد چه تعداد از افراد بیکار برای هر فرصت شغلی در بخش مورد بررسی در دسترس هستند و آن اندازه‌ای از کسادبازاری بازار کار در بخش مورد بررسی است.

فرصت شغلی ایجادشده‌ی ناخالص^۵: مجموع همه‌ی شغل‌هایی است که از طریق بسط کارگاه‌ها یا ایجاد کارگاه جدید به وجود آمده است.

فرصت شغلی از بین‌رفته‌ی ناخالص^۶: مجموع همه‌ی شغل‌های از دست رفته به دلیل بسته شدن یا کوچک شدن کارگاه است.

خالص فرصت‌های شغلی^۷: اختلاف بین فرصت شغلی ایجادشده‌ی ناخالص و فرصت شغلی از بین‌رفته‌ی ناخالص است.

جوینده‌ی کار (کارجو): فرد ۱۰ ساله و بیش‌تری که به منظور یافتن شغل در سامانه‌ی متقاضیان کار تعاون ثبت‌نام می‌کند. لازم به ذکر است این فرد می‌تواند فاقد کار یا شاغل جویای کار بهتر باشد.

^۱ Job vacancy

^۲ Job creation

^۳ Job vacancy rate

^۴ Unemployment-to-job vacancies rate

^۵ Gross job gains

^۶ Gross job losses

^۷ Net employment change

مراکز خدمات اشتغال (دولتی): مراکزی هستند که در چارچوب مقررات و تشکلات دولتی با تأیید سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور توسط وزارت کار و امور اجتماعی در اکثر شهرهای کشور ایجاد شده‌اند تا ضمن شناسایی زمینه‌های ایجاد کار و برنامه‌ریزی برای فرصت‌های اشتغال مطابق با وضعیت و نیاز منطقه نسبت به ارائه خدمات و تنظیم عرضه و تقاضای بازار کار شامل موارد زیر به‌طور رایگان اقدام نمایند.

- ۱) ثبت‌نام از جویندگان کار و کارفرمایان
 - ۲) ارائه مشاوره شغلی به جویندگان کار و کارفرمایان
 - ۳) معرفی جویندگان کار به سازمان فنی و حرفه‌ای به منظور کسب و یا ارتقای مهارت شغلی آنان (در صورت نیاز)
 - ۴) معرفی ثبت‌نام شدگان به کارفرمایان متقاضی نیروی کار
- دفاتر مشاوره شغلی و کاریابی‌های غیردولتی

دفاتر مذکور در واقع بنگاه‌های اقتصادی هستند که توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی در راستای سیاست‌های دولت جمهوری اسلامی ایران در قانون برنامه سوم (کاهش تصدی‌گری دولت و واگذاری آن دسته از فعالیت‌هایی که بخش غیردولتی می‌تواند عهده‌دار انجام آن‌ها شود) مطابق آیین‌نامه اجرایی قانون مجازات اشتغال به حرفه کاریابی و مشاوره شغلی مصوب ۱۳۸۰ مجلس شورای اسلامی با اخذ مجوز از وزارت کار و امور اجتماعی، تأسیس و در چارچوب آیین‌نامه مربوط به امر کاریابی (ثبت‌نام از جویندگان کار به مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای به منظور کسب و یا ارتقای مهارت با توجه به نیاز بازار کار منطقه) فعالیت می‌نمایند.

به‌کارگماره شدگان

کسانی که به منظور انجام کاری در بنگاه‌های اقتصادی، بخش مزدبگیری و یا با اتکا به تخصص و مهارت شخصی خود در بخش غیرمزدبگیری (خوداشتغالی) فعالیت می‌نمایند.

مطالعات تطبیقی

مطالعات صورت گرفته در ایران برای برآورد فرصت شغلی بسیار محدود است. باقری و دیگران (۱۳۹۲) به استخراج منحنی بوریج (بیکاری- فرصت شغلی) در ایران پرداخته‌اند. در این مقاله با رسم نمودار پراکندگی نرخ بیکاری و نرخ فرصت شغلی از طریق اطلاعات آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران و اطلاعات گزارش سیمای بازار کار ایران به بررسی موقعیت بازار کشور پرداخته‌اند. گزارش اشتغال در اروپا^۸ (سازمان ملل، ۲۰۰۹) نحوه‌ی محاسبه‌ی فرصت‌های شغلی از طریق جریان‌های شغل و جریان‌های نیروی کار را ارائه داده‌اند. محاسبه‌ی تعداد فرصت‌های شغلی از طریق تکمیل پرسشنامه آمارگیری از فرصت‌های شغلی^۹ توسط کارگاه‌ها در انگلستان انجام می‌شود. به منظور تهیه‌ی اطلاعات درباره‌ی تقاضای کار، شاخص تعداد شغل‌های اشغال نشده به‌عنوان یک شاخص مهم بازار کار برای بهبود و اصلاح سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های دولت محاسبه می‌شود. رایتر (۱۹۹۳) از اقتصاددانان معاصر معتقد است آمارهای جریان یعنی ایجاد و تخریب شغل یا جابجایی کارکنان، از پیامدهای فوری فرایندهای بازار کار است. ایشان سه منبع اطلاعات کارگاهی، اطلاعات اشتغال بخش صنعت اداره‌ی آمار کار (BLS) و اطلاعات خانواری از طرح جاری جمعیت (CPS) را برای محاسبه‌ی آمارهای جریان بازار کار در آمریکا معرفی کرده‌اند. در ادامه به بررسی روش‌های برآورد فرصت شغلی در کشورهای مختلف از جمله استرالیا، کانادا، آمریکا، انگلیس و سوئیس پرداخته می‌شود. همچنین از منابع اصلی برای محاسبه‌ی فرصت شغلی، از جمله گزارش‌های اشتغال در اروپا (سازمان ملل، ۲۰۰۹) و چشم‌انداز اشتغال^{۱۰} (سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه^{۱۱}، ۱۹۸۴) بهره برده شده است که در فصل سوم جزئیات روش‌های پیشنهادی برای محاسبه‌ی فرصت شغلی از دو منبع اصلی فوق بیان می‌شود.

^۸ Employment in Europe

^۹ Vacancy Survey

^{۱۰} Employment Outlook

^{۱۱} Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD)